

Рудий Г.Я.

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРІОДИКИ 1917-1920 рр.

Важливе місце в газетній періодиці 1917-1920рр. відводилося публікаціям про становлення і розвиток національної науки. Серед них є група матеріалів про діяльність наукових установ за доби Центральної Ради. Як свідчить аналіз, на досліджуваній період припадає майже 9% публікацій з зазначеної проблематики серед аналогічних матеріалів періоду визвольних змагань 1917 — 1920 рр. Тематичний склад газетних публікацій видно з таблиці №1.

Таблиця №1

Висвітлення в українській пресі процесу становлення національної науки за доби Центральної Ради

Основні напрями	
Заснування УАН	Діяльність УНТ
60%	40%

Як видно з таблиці, більшість публікацій присвячено темі створення найвищої наукової установи — Української Академії наук у Києві. За жанровою ознакою більшість газетних матеріалів представлені кореспонденціями і статтями. У багатьох із них твердилося, що потрібні на те кошти й наукові сили знайдуться, як це було в 1872 р. при перейменуванні Товариства імені Шевченка в наукове. У створенні науко-

вої установи кращі представники української інтелектуальної еліти вбачали один із засобів реалізації українцями свого права на відродження національної культури та мови. Показовою є стаття “Важкі роковини” В.Гнатюка в газеті “Діло”, в якій відзначалося, що всі слов’янські народи, навіть нечисленні, крім українців і білорусів, мають свої академії наук. Хоча вони не мали такої потужної інституції, як Наукове Товариство ім. Шевченка. Тому треба лише всім, хто до цього причетний, накреслити заходи для заснування Української Академії наук.¹

Після революційних подій лютого 1917 р. друковані органи активно порушували питання про створення керівних структур національної науки. У суспільстві виникає соціальна потреба в широкій популяризації історії, етнографії, філософської та естетичної думки. І справді редакції газет зосередили увагу на діяльності і проблемах Українського наукового товариства в Києві.

Серед провідних українських вчених ширилася думка про перетворення УНТ в УАН. Зокрема, М.С.Грушевський порушив питання про статус майбутньої академії на загальних зборах УНТ. 8 липня 1917 р. об’єднане засідання секцій Наукового Товариства обрало Комісію для створення Академії наук, а 3 квітня 1918 р. УНТ звернулося до Міністерства освіти УНР з пропозицією розглянути можливість фінансування робіт по реорганізації УНТ в УАН². Національна Академія наук, за концепцією М. С. Грушевського, мала бути недержавною інституцією і, як досі НТШ та УНТ, без власних наукових установ.

Українська періодика, висвітлюючи основні етапи створення УАН, містила в основному первинну інформацію (на рівні аналітичних жанрів). Це дає змогу науковцям з більшою ефективністю викорис-

товувати періодику як джерелознавчу базу у своїх дослідженнях.

Більшість публікацій про створення Національної Академії наук припадає на добу гетьманату. І це не дивно. За часів гетьмана П. Скоропадського було засновано Українську Академію наук, створено державну Українську Археологічну Комісію, Державний архів, Археологічний комітет та інші наукові установи. Матеріали про розвиток науки зазначеного періоду становлять 58,9% серед аналогічних газетних публікацій 1917 — 1920 рр.

Про розподіл газетних публікацій свідчить таблиця №2.

Таблиця №2 (%)

Висвітлення в українській пресі процесу становлення національної науки в Українській державі

Основні напрями		
Діяльність Комісії виробленню законопроекту про заснування установ Української Академії наук Міністерством народної освіти і мистецтва	Заснування і діяльність УАН, інших наукових	Діяльність по УНТ
12,2	63,6	24,2

Отже, найширшого розголосу на сторінках тогочасної періодици набула тема підготовки і заснування УАН у Києві. Ця проблематика систематично висвітлювалася у періодичних виданнях після створення у червні 1918 р. Комісії по виробленню законопроекту про заснування Української Академії наук, яку очолив ординарний академік Російської Академії наук В. І. Вернадський.

Володимир Іванович Вернадський народився 12 березня 1863 р. в Петербурзі. Рід Вернадських належав до українського дворянства, що сформувався у другій половині XVII ст. з представників козацької старшини. Мати, Ганна Петрівна, з роду Костянтиновичів — предки її належали до козацько-старшинської верхівки. Материн дядько Микола Гулак — один з організаторів Кирило-Мефодіївського братства, товариш Т.Г.Шевченка. З юних літ цікавиться В.І.Вернадський своїм родоводом, а після одруження і родоводом своєї дружини Наталії Єгорівни Старицької, що з українського князівського роду³. З винятковою увагою він ставився до історії і культурного життя Києва. Київ завжди був одним з найулюбленіших міст Вернадського. “У Києві, — згадував Володимир Іванович, — я бував раніше кілька разів. Я був там ще дитиною, жив у будинку в Липках, в якому жила і померла моя бабуся В.М.Костянтинович. Пізніше жила у ньому старша сестра моєї матері, Є. П. Неєлова, якій дістався у спадщину цей будинок”⁴.

Інтерес до власного родоводу, української історії та культури у вченого глибокий, всебічний. У липні 1918 р. він написав статтю “Українське питання і російська громадськість”, в якій чітко простежується позиція вченого-патріота: “Оскільки український рух органічно живиться корінням народного життя, — писав Вернадський, — то він ніколи не згасне, а, отже, позитивне розв’язання українського питання для держави, яка не відмовляється від засад правового устрою, неминуче... Питання стоїть про охорону інтересів істинної культури, до того ж здатної проникнути у народні маси значно глибше і ширше, аніж та загальноруська культура, іменем якої оперують вороги українського народу”⁵.

Не лише родоводом, а й науковою роботою був тісно пов'язаний В.І.Вернадський з рідним краєм. Ще студентом він неодноразово приїжджав на польові роботи до Катеринославської та Полтавської губерній, мандрував Дніпром. Згодом стає членом Українського наукового товариства у Києві, Полтавського товариства "Просвіта", Наукового товариства імені Т.Г.Шевченка у Львові, Товариства дослідників науки при Харківському університеті, Волинського наукового товариства⁶. Але найінтенсивнішою була його робота в Києві у 1918 р. по створенню Української Академії наук. На сторінках газетної періодики докладно й широко висвітлюється діяльність Вернадського та його сподвижників у підготовці законопроекту про заснування УАН. Значне місце тут займають матеріали про роботу Комісії по виробленню законопроекту про створення УАН. Зокрема, вважалося, що заснування Національної Академії призведе до відродження українського народу⁷. В газеті "Відродження" було опубліковано лист Міністерства народної освіти і мистецтва до Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка у Львові, в якому повідомлялося про заснування при Міністерстві освіти під керівництвом В. І. Вернадського Комісії по виробленню законопроекту про утворення Української Академії наук у Києві і запрошення Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка до співпраці в згаданій Комісії⁸. У пресі було опубліковано склад Комісії, до якої ввійшли: В.І.Вернадський, М.Т.Кащенко, Г.К.Павлуцький, Д.І.Багалій, Й.Й.Косоногов, Є.К.Тимченко, П. А. Тутківський, О.В.Сперанський, С.П.Тимошенко, В.Д.Модзалевський, Б.О.Кістяківський, А.Ю.Кримський, Є.В.Спекторський, М.І.Туган-Барановський, С.Л.Франкфурт. Вміщено й кореспон-

денції про структуру Комісії, її підкомісій, плани роботи. Газети регулярно інформували читачів про хід виконання заходів Комісією⁹.

Тогочасна газетна періодика містила також публікації про підготовку основних документів щодо створення УАН: “Законопроект про створення Української Академії наук у Києві”, “Проект штатів Української Академії наук у Києві”, “Проект Статуту Української Академії наук у Києві”, а також інші проекти й пропозиції про першочергове створення наукових установ.

Безперечно, предметом особливої уваги стало питання про концепцію Національної Академії наук. Українська преса досить часто друкувала статті та кореспонденції, в яких обґрунтовувалася роль і місце УАН в науковому і культурному житті українського народу. Газета “Русский голос” опублікувала статтю В. І. Вернадського “К созданию Украинской Академии наук в Киеве”, головні положення якої були покладені в основу законопроектів про Національну Академію. На думку вченого, Українська Академія наук має розв’язувати три типи найважливіших завдань: національні, державні, місцеві. Крім цього, вона матиме й загальнолюдське значення, оскільки дасть змогу українському народові посісти відповідне місце у світовому культурному і науковому житті, що викличе піднесення наукової творчості в усьому світі.

Академія повинна бути автономною інституцією, що позбавляє державу можливості втручатися у її внутрішнє життя, і є великим дослідним центром, створеним відповідно до наукової доцільності. Виходячи з цього, В. І. Вернадський запропонував таку структуру академії: чотири відділи — історико-філологічний (з українським відділом), фізико-мате-

матичний, економіко-юридичний (пізніше соціальний) та принципово новий відділ для академій світу — прикладного природознавства¹⁰. Для цього, вважав В. І. Вернадський, необхідно виробити такий статут УАН, щоб вона мала змогу створювати нові дослідні установи, залучаючи до себе створені без її участі, впливати на не підпорядковані їй прояви державної дослідницької діяльності¹¹. Як бачимо, В. І. Вернадський був палким прихильником створення державної мережі науково-дослідних установ.

Одна з кореспонденцій розповідала про цікавий план створення УАН академіка В. М. Перетца, який вважав, що завдання академії — насамперед наукова праця й підготовка національних наукових фахівців на українському ґрунті¹².

Водночас на сторінках газетної періодики містилося чимало публікацій прихильників протилежної концепції майбутньої академії. На їх думку, УАН мала бути недержавною науковою установою, яка розвивала б переважно гуманітарні науки.

Член УНТ, редактор “Нової Ради” Андрій Ніковський на шпальтах своєї газети писав, що, на його думку, краще було б доручити справу створення УАН колегіям і науковим товариствам, державним та громадським вищим школам, бо якраз там зосереджені всі наукові сили України¹³. Проти концепції В. І. Вернадського та його сподвижників виступив і сам голова УНТ М. С. Грушевський. В одній із розмов з В. І. Вернадським український історик намагався відмовити його від участі в діяльності уряду гетьмана П. П. Скоропадського і скористатися грішми гетьмана для організації УАН. Грушевський намагався переконати Вернадського в тому, що не слід поспішати з цією справою, треба зачекати декілька тижнів. М. С. Грушевський заявив, що нічого не може прий-

няти від цього уряду, в тому числі і роботу по створенню Академії Наук і самої Академії¹⁴.

За нашими підрахунками, тема створення Національної Академії наук була однією з найбільш актуальних і поширених, оскільки питома вага матеріалів на цю тему, опублікованих у цей період, становить 80% у загальному масиві джерел, що віддзеркалюють процес становлення науки в Україні. На нашу думку, важливим є те, що українська періодика містить переважно первинну інформацію¹⁵.

Таблиця №3 (%)

Висвітлення в українській пресі створення УАН у Києві (травень — грудень 1918 р.)

Жанри						
Аналітичні			Синтетичні			
Стаття	Нарис	Репортаж	Кореспонденція	Хроніка	Лист	Замітка
25	5	15	27	16	3	9

Отже, в тогочасній газетній періодиці, по-перше, спостерігається переважання аналітичних жанрів, і, по-друге, значна увага редакцій газет, особливо центральних, привернута до таких носіїв інформації, як кореспонденція. Логічною вбачається висока питома вага статей, оскільки це фактично був домінуючий жанр у викладенні обґрунтування ролі і місця УАН в культурному житті України.

Докладними є кореспонденції про проведення перших організаційних зборів академіків, на яких В.І.Вернадського було обрано Президентом Академії, Д. І. Багалія — віце-президентом, А.Ю.Кримського — неодмінним секретарем. У цей же час у ки-

ївській пресі було надруковано заяву В. І. Вернадського про вихід із кадетської партії та її Центрального комітету. Основа мотивації цього заходу — президентство несумісне з партійною діяльністю. Отже, Українська Академія наук з самого початку ґрунтувалася на загальнолюдських позапартійних засадах.

Згодом у часопису “Державний Вісник” був опублікований закон Ради Міністрів про заснування УАН у Києві та її Статут. 16 Поряд з цим наводився і перший склад академіків УАН¹⁷.

Виявлені в процесі дослідження газетні матеріали певною мірою сприяють повноті змалювання картини створення УАН, її підрозділів, всебічному і глибокому висвітленню біографії та наукової діяльності окремих учених України. Водночас у тогочасній газетній періодиці є чимала група матеріалів про розвиток Українського наукового товариства, інших наукових установ. У пресі під рубрикою “Українське наукове товариство” вміщувалися матеріали, де висвітлювався етап розвитку окремих галузей науки. Зокрема, на шпальтах газет регулярно висвітлювалася діяльність Термінологічної комісії, яка ставила на меті розробку української термінології з природничих наук і видання словників українською мовою, широке співробітництво і координацію з НТШ. Очолював комісію професор Павло Тутківський. Серед активних діячів комісії — Олександр Яната, Володимир Різниченко, Кирило Осьмак, Іван Щоголів, Олена Куриль, М. Данилевський. Згодом було ухвалено видавати “Матеріали до української природничої термінології і номенклатури”¹⁸.

У газеті “Життя Поділля” подавалася широка інформація про видавничу діяльність у 1918 р.

Львівського наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка. Зокрема, були надруковані “Джерела до історії України”, в яких містилися дуже важливі з наукового погляду донесення римських нунційів про Україну в 1648 — 1657 рр., зібрані у Ватиканському архіві професором С.Томахівським. Крім цього, був випущений том 6-й “Матеріалів до української бібліографії”, де містився опис творів І.Франка, укладений В.Дорошенком. Правда, була видана тільки частина опису, який містив 2044 праці І.Франка. До здобутків наукового товариства слід зарахувати ще й друге видання “Історії України в життєписах найвизначніших її діячів” М.Костомарова¹⁹.

Привертають увагу матеріали про підготовку наукових кадрів. Зокрема, в українській пресі був опублікований закон Ради Міністрів “Про мову учених дисертацій”. Згідно з ним здобувачам учених ступенів магістра, доктора наук, так само ад’юнкта надавалося право подавати й захищати у всіх вищих школах України дисертації як російською, так і українською мовою, так само надавалося право взагалі як дисертантам, так і опонентам вести дискусію як російською, так і українською мовою²⁰.

На сторінках української періодики є група матеріалів, що висвітлювали таку важливу проблему, як створення Національної наукової бібліотеки. У газетній періодиці досліджуваного періоду є інформація про ухвалений Радою Міністрів законопроект про створення “Національної бібліотеки Української Держави”, для чого гетьманський уряд виділив 500 тис. крб. Для управління фондом, проведення підготовчої роботи по заснуванню Національної бібліотеки було створено Тимчасо-

вий комітет. З метою збільшення фонду бібліотеки міністрові освіти доручено звернутися до всіх громадян України із закликом підтримати фонд²¹. Українська преса опублікувала також “Інструкцію Тимчасовому комітетові для заснування бібліотеки Української держави в м. Києві”. Мета Тимчасового комітету — закладення такої книгозбірні, яка б зосередила б у собі все, що витворено людською думкою та знанням в усіх галузях науки, таку бібліотеку, щоб давала змогу, не виїжджаючи з країни, ознайомитися в найповнішій мірі із світовою літературою в усіх галузях людського знання писаною всіма мовами. Крім цього, в Національній бібліотеці планувалося відкрити відділ “Ucrainika”, присвячений літературі про Україну та про український народ²². Є в часописах й інформація Тимчасового комітету про заснування Національної бібліотеки Української держави в Києві²³.

Ще одна тема, яка об’єднувала групу дискусійних публікацій, — завдання, форми і методи роботи майбутніх національних бібліотек. Одеська газета “Вільне життя” надрукувала статтю “Про бібліотеки”, де пропонувалося запровадити однотипну бібліографічну класифікацію для всіх бібліотек України і, оскільки десяткова бібліографічна класифікація цілком відповідає вимогам бібліотечної техніки для бібліотек усяких типів, за таку однотипну класифікацію можна й прийняти десяткову²⁴.

Тогочасна газетна періодика містила інформацію про розвиток науки в Україні і за доби Директорії. В зазначений період таким матеріалам відведено майже 12% серед аналогічних матеріалів 1917 — 1920 рр. Про тематичний розподіл газетних публікацій див. таблицю №4.

Таблиця №4(%)

Висвітлення в українській пресі процесу реформування національної науки за Директорії УНР

Основні напрями		
Діяльність державних органів	Реформування УАН, інших наукових установ	Діяльність УНТ
14,3	83,7	2

На підставі наведених даних можна зробити висновки, що в зазначений період домінуючою темою було реформування Української Академії наук в Києві.

За жанровою ознакою більшість публікацій представлена статтями і кореспонденціями. Значне місце на шпальтах газет посідають матеріали про діяльність державних органів, наукових установ щодо ревізії рішень гетьманського уряду про розвиток УАН. Зокрема, повідомлялося: “Комісія Українського наукового товариства у Києві (голова М.Грушевський) переглянула Статут УАН і, прийшовши до висновку, що статут Академії не забезпечує права української мови, постановила, щоб усі без винятку наукові праці Академії друкувалися українською мовою або однією з 4-х мов (французькою, англійською, німецькою, латинською)”²⁵. Повідомила преса і про новий Статут УАН, ухвалений Директорією 3 січня 1919 р., що був прийнятий без відома самої Академії наук. За ним фактично скасовувалися демократичні права, зафіксовані у попередньому статуті, автономність від державної влади, зобов’язання при затвердженні дійсних членів

Академії складати присягу на вірність Українській Народній Республіці. Крім цього, в київській газеті “Трибуна” було надруковано низку матеріалів з критикою діяльності дійсних членів УАН. Зокрема, В. І. Вернадського звинувачували у проведенні в Україні політики “обрусительства”²⁶ і що він хотів зробити з Національної бібліотеки “російський П’ємонт”²⁷.

Періодичні видання містять також інформацію про конкретні заходи наукових установ УАН. У газеті “Киевская жизнь” надруковано кореспонденцію про діяльність Комісії Академії наук щодо вивчення західноруського права, підготовки до друкування навчального посібника про Литовський статут і завершення підготовки до друку низки пам’яток західноруського права, а також про роботу юридичної термінологічної комісії над складанням “Словника українських юридичних термінів”²⁸.

Загалом у тогочасній періодиці містилося мало релевантної інформації про УАН та інші наукові установи України, що свідчить про несприятливі умови для розвитку науки за доби Директорії УНР.

Отже, тогочасні періодичні видання і, насамперед, націонал-патріотичні, не тільки чітко і послідовно віддзеркалювали процес становлення Української академії наук, але й сприяли пробудженню національної самосвідомості українського народу, формуванню надійного фундаменту для утвердження незалежності Української держави.

---

¹ Гнатюк В. Важкі роковини. З приводу 25-ї річниці діяльності Наукового товариства ім. Шевченка // Діло. — Львів, 1917. — 13 березня.

- ² Історія Академії Наук України 1918 — 1993. — К., 1994. — С. 12.
- ³ Дмитрієнко М., Томазов В. Костянтинівичі — Вернадські (генеалогічні студії) // Українське слово. — Київ — Париж, 1995. — 16 — 23 березня.
- ⁴ Володимир Вернадський. Із спогадів. Перший рік Української Академії (1918 — 1919) // Наука і культура України. Випуск 22. — К., 1988. — С. 51.
- ⁵ Хлисту́н Н. С. Заборонений рік. (Роль В. І. Вернадського в заснуванні Української академії наук у Києві // Аксіома для нащадків: Українські імена в світовій науці. Збірник нарисів (Упорядкування і передмова К. Романчука). — Л., 1992. — С. 27 — 31.
- ⁶ Сытник К. М., Апанович Е. М., Стойко С. М. В. И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине // 2-е изд., исправл. и дополн. — К., 1988. — С. 22 — 28.
- ⁷ К созданию академии наук // Волна. — Харків, 1988. — 16 липня.
- ⁸ Відродження. Київ, 1918. — 12 червня.
- ⁹ Врублевський В. Г. До створення Української Академії наук // Укр. істор. журн — К., 1993. — №1. — С. 36.
- ¹⁰ Вернадський В. К созданию Украинской Академии наук в Киеве // Русский голос. — Київ, 1918. — 15 серпня.
- ¹¹ Там само. — 16 вересня.
- ¹² Лист академіка В. М. Перетца // Вісти краювої преси. — Київ, 1918. — 16 липня.
- ¹³ Ніковський А. Організація Академії наук // Нова рада. — Київ — 1918. — 5 червня.
- ¹⁴ Вернадский В. И. Дневники. 1917 — 1921. — К., 1994. — С. 95.
- ¹⁵ Рудий Г. Преса Української Держави. 1918. — К., 1996. — С. 101.
- ¹⁶ Державний Вістник. — Київ, 1918. — 26 листопада.
- ¹⁷ Нова Рада. — 1918. — 7 листопада.
- ¹⁸ Коновець О. Ф. Просвітницький рух в Україні (XIX — перша третина XX ст.). — К., 1992. — С. 75.
- ¹⁹ Дорошенко Д. Українське наукове життя // Життя Поділля. — Кам'янець-Подільський, 1919. — 25 січня.
- ²⁰ Мова вчених дисертацій // Робітнича газета. — Київ, 1918. — 1 жовтня.
- ²¹ Національна бібліотека // Там само. — 25 липня.
- ²² Відродження. — Київ, 1918. — 5 листопада.

- 23 Вістник Одеси. — 1918. — 23 жовтня.
24 Про бібліотеки // Вільне життя. — Одеса, 1918. — 30 червня.
25 Наукове товариство і Академія наук // Республіка-
нець. — Катеринослав, 1919. — 11 січня.
26 Наші Академіки. В. Вернадський. // Трибуна. — Ки-
їв, 1918. — 29 грудня.
27 Україна. — Київ, 1919. — 29 січня.
28 В Украинской Академии наук // Кієвская жизнь. —
1919. — 20 лютого.